

УДК 310.16

І. А. ВОВК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Харків
vovk_iryana@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9945-6088

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ДЕМОКРАТІЇ¹

У статті авторка розглядає окремі економічні аспекти демократії. Досліджується вплив таких явищ, як олігархія, корупція, вільна конкуренція, економічний розвиток, соціальна нерівність, на утворення і збереження підзвітної демократії. Наведено умови, за яких перехід до демократичного режиму стає можливим. Крізь призму цих умов розглядається ситуація в Україні.

Ключові слова: економіка, демократія, олігархія, корупція, економічне зростання, соціальна нерівність.

JEL Classification: A11, A12, A13.

Постановка проблеми. Ця стаття присвячена дослідженню окремих економічних аспектів демократії. Зазвичай демократія вивчається філософами, політологами чи юристами, які, природно, використовують специфічну методологію своїх дисциплін для пізнання питань, що їх цікавлять [1–6], не завжди звертаючи достатньої уваги на зв'язки між демократичним політичним режимом і економічною системою. Економічна теорія та її методологічний арсенал дає можливість поглянути на ці зв'язки і тим самим зробити наше розуміння демократії більш об'ємним і об'єктивним. Порівняння економічних систем різних країн (демократичних і авторитарних або країн з різними моделями

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

демократії) дає вагомий матеріал для роздумів на вічних питаннях: чому використання одних і тих самих механізмів, інститутів, процедур і норм у певних суспільствах призводить до формування сталої або «повної» демократії, а в інших – ні. Крім того, економічна теорія може стати в пригоді для осмислення кореляцій між ринковою економікою і економічним розвитком, з одного боку, і демократією, з іншого боку (і у зв'язку з цим поміркувати з приводу значення для економіки іншого, мовою документів Ради Європи і ЄС, «стовпа» європейських правопорядків – верховенства права).

При цьому ми, звичайно, не намагаємося стверджувати, що економіка детермінує демократію. Очевидно, що суспільний вибір на користь демократії має на меті гарантувати індивідуальну свободу. Навколо співвідношення цих понять точаться дискусії. В. Речицький зазначає, що в США свобода є передумовою демократії, а в Європі – навпаки [7, с. 102–106]. У будь-якому випадку демократична держава є єдиним політичним устроєм, що здатний гарантувати свободу і права людини як її предметне вираження. Вибір на користь свободи зумовлює існування специфічної політичної культури в соціумі, яка, у свою чергу, включає як раціональні, так й ірраціональні складові, які, безумовно, пояснюються різними факторами: пануючим світоглядом, ідеологією, релігією, економікою тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення економічного чинника для трансформації політичних режимів у демократії згадують такі вчені, як Д. Норт, Б. Вайнгаст, Дж. Уолліс [8], Ф. Фукуяма [9], Ф. Закарія [10]. До цієї теми неодноразово повертаються автори відомого підручника з демократизації за редакцією К. Харпера, П. Бернхагена, Р. Інглхарта, К. Вельцеля [2]. Ми використовуємо ці та інші праці, але не маємо на меті представити весь спектр проблем економічного змісту демократії. Формат статті дає можливість нам зосередитися лише на деяких з них.

Формулювання цілей. У даному випадку ми збираємося дослідити економічні передумови демократії. Іншими словами, ми прагнемо поставити питання і, наскільки зможемо, дати відповідь щодо економічних умов виникнення демократії і зв'язків між демократичною державою та певною економічною системою.

Виклад основного матеріалу. Під демократією в найбільш загальному вигляді розуміють державу, де відбуваються вільні і чесні вибори, які змушують уряд нести відповідальність перед виборцями [2, с. 45]. Це визначення концентрується виключно на політико-правових ознаках демократії: вибори, які можуть бути визнані вільними і чесними, на підставі яких формується уряд, що є підзвітним населенню. Підзвітність означає те, що програма діяльності уряду визначається волевиявленням громадян, а останні через меха-

нізми виборів, петицій, мітингів, народних ініціатив можуть корегувати політику уряду.

Однак наведене визначення не дозволяє побачити, за яких умов уряд стає підзвітним. Варто відрізнити повні демократії, якими є країни ЄС, США, Канада, Австралія тощо, і плебісцитарні демократії (Індонезія, Україна тощо). У повних демократіях урядування є підзвітним народу як джерелу державної влади. Плебісцитарні демократії забезпечують проведення справедливих виборів, але не здатні гарантувати підзвітність уряду.

Чим це пояснюється з економічної точки зору? Плебісцитарні і повні демократії відрізняються за моделлю економіки. З першого погляду це твердження видається дещо дивним, адже якщо відмінності між економікою України і, скажімо, Франції є очевидними, то чи можна говорити про суттєві відмінності економічної системи плебісцитарних Угорщини чи Румунії від їхніх західноєвропейських держав-сусідок з ЄС? І там, і там впроваджені ринкові механізми, конкуренція, єдині європейські стандарти, забезпечені, зокрема, директивами ЄС. Однак відмінності все ж існують.

Проте в плебісцитарних демократіях ринок часто буває штучно монополізований, а конкуренція в тій чи іншій мірі обмежена. В Україні та деяких інших посттоталітарних державах це описується відомим поняттям «олігархія». Олігархами є не просто великі бізнесмени, які володіють значними активами. Олігархія має місце там, де, умовно кажучи, економіку замінює політика. Секрет успіху олігарха в тому, що він має політичний вплив чи навіть політичну владу або політичне представництво, коли його партнери, наймані працівники, особи, з якими він перебуває у відносинах «патрон-клієнт», потрапляють до законодавчих, виконавчих чи судових органів. Політичний вплив чи представництво трансформується в економічні преференції, пільги, занижені викупні ціни при приватизації державного майна чи навіть пряме субсидування державою приватного бізнесу. Ці інструменти можуть мати як формальні прояви (наприклад, законодавчі податкові чи митні пільги), так і неформальні прояви, коли, наприклад, підприємством, що перебуває у державній власності, керує лояльний до певного олігарха менеджмент, який перерозподіляє ресурси підприємства на користь свого патрона.

Олігархія руйнує вільну конкуренцію і шкодить економічному і технологічному розвитку. Олігархічні структури отримують високий рівень дохідності свого бізнесу саме через політичний вплив, а не через розвиток технологій, оптимізацію виробництва, покращення менеджменту тощо. Більше того, відсутність конкуренції є умовою виживання олігархічного бізнесу. Неefективні, погано керовані, не здатні швидко реагувати на нові виклики конгломерати з різнопрофільних активів, де роздрібний продаж продуктів

першого вжитку чи виробництво хліба може сусідити з важкою промисловістю, апріорі не витримують чесної конкуренції з профільними гравцями на ринку. Тож основне завдання олігархів – завадити трансформації економічної системи в бік вільного ринку.

Натомість великий бізнес, який має на меті максимізацію прибутку економічними методами, прагне протилежного: усунення штучних і персоналізованих преференцій, зниження впливу держави на економіку та ін. Щоб побачити цю різницю, можна порівняти бізнес-структури найбільшого польського бізнесмена Яна Кульчика (помер у 2015 р.) і структури українських олігархів першого ряду. У першому випадку йшлося про чітке розділення економічної і політичної влади, у другому випадку принцип є протилежним: політичний вплив і представництво є основним джерелом започаткування, захисту і розвитку бізнесу. При цьому найбагатші поляки контролюють до 3% польської економіки, тоді як найбагатші українці за різними підрахунками – до третини.

Окремим джерелом олігархії є корупція, коли корумповані чиновники діють, виходячи не з публічного інтересу, а власної зацікавленості в тому чи іншому публічно-владному рішенні. Корупція створює проблему для демократії не лише тому, що є проявом непідзвітності уряду. Вона задає цілком інший вектор діяльності органів публічної влади, формує специфічний державний апарат, спрямований на пошук і максимізацію неформальних прибутків. У країні з високим рівнем корупції формування підзвітного уряду неможливо, оскільки це суперечить внутрішній логіці функціонування гілок влади. Отже, формуванню підзвітної демократії мають передувати зміни економічної системи, дерегуляція бізнесу і руйнування олігархічних структур або недопущення їх створення та забезпечення верховенства права як принципу діяльності держави.

Олігархічна економіка провокує також суттєве майнове і соціальне розшарування суспільства, де більшість населення є дуже бідними і невелика частина надмірно багатими. Так, Е. Лібанова ілюструє проблему соціальної нерівності такими даними:

- заробіток найбідніших платників податків в Україні становить 15 відсотків від загальних трудових доходів (у Європі – 30%);
- середня заробітна платня бідних становить 30% від середньої заробітної плати в країні (у Європі в середньому – 60%);
- заробітки 10% найбагатших становлять 39% від загальних заробітків (у Європі – 25%, у Скандинавських країнах – 20%);
- різниця між 1% найбільш оплачуваних робітників перевищує середні у 13 разів і перевищує середні заробітки 50% найменш оплачуваних робітників у 43,3 разу [11].

Така різниця відмінність не корегується перерозподільними механізмами, які дозволяють боротися з бідністю і знижувати нерівність. Так, Е. Лібанова вказує, що хоча в Україні внесок багатшої частини платників податків перевищує внесок бідних, але ця різниця є значно меншою, ніж у розвинутих країнах. Якщо в США багаті сплачують 97,8% податків, а бідні – 2,3%, то в Україні частка внесків багатих платників податків становить 63,7%, а бідних – 36,3%. При цьому 10% платників податків в Україні сплачують 20,2% від загальної суми податкових надходжень з населення, тоді як у США – 70,5%. У свою чергу, 1% найбагатших в Україні платить 4,4% податків від загальних надходжень, а у США – 36,7% [11].

Демократія, безумовно, не є повною соціальною рівністю [2, с. 81] і не має на меті її утвердження. Свобода як головна цінність, що забезпечується демократією, зумовлює, що різні люди з різними здібностями і статусами в різних життєвих ситуаціях досягають різних результатів. Завдання демократії, яка визнає права людини, полягає в тому, щоб забезпечити для більшості юридично рівні стартові можливості, а також підтримати найбільш уразливі групи населення. Однак обмеження соціальної нерівності важливе для того, щоб підзвітна демократія могла скластися, відбутися.

Існують різні підходи до градації людських цінностей чи потреб (наприклад, піраміда потреб Маслоу, цінності самовиживання і самовираження за Р. Інглхартом і К. Вельцелем тощо). Але, очевидно, що якщо ми говоримо про суспільство в цілому, а не конкретних індивідів, задоволення первинних потреб людини завжди передує їх творчій і політичній активності. Ствердження цінності свободи й автономії, а так само похідні від цього, культура контролю за політичною владою і суспільні практики забезпечення такого контролю масово виникають у суспільстві, де більшість населення не мусить боротися за виживання. У протилежному випадку перехід від авторитарної чи тоталітарної моделі правління може призводити до виникнення лише плебісцитарної демократії, де відбуваються вільні вибори, але уряд не є підзвітним і підконтрольним суспільству.

Звичайно, що усунення нерівності має накладатися на певний рівень доходів населення в цілому. Парадокс демократії полягає в тому, що вона у розвинутому стані є найбільш стабільним політичним режимом. На відміну від авторитарних, особливо персоналістських режимів, демократії не знають революцій, повстань, розпаду тощо. Проте утворення демократії завжди пов'язано з нестабільністю, адже стара система влади вже померла, натомість нові інститути урядування тільки зароджуються (оксамитові революції у Східній Європі, частково розпад СРСР тощо). Нестабільність позначається на економіці, об'єктивно впливає на рівень життя населення, провокує сповіль-

нення темпів економічного зростання чи рецесію тощо. В умовах бідності навіть незначне і нетривале погіршення економічних показників призводить до зневіри людей у доцільність демократії. Пасивне суспільство стає ще більш пасивним, адже люди зосереджуються на власному виживанні, а не на політичній активності.

Тож, де та межа, яка дозволить демократії вижити? Ф. Закарія, аналізуючи широкий масив соціологічних даних, указує, що демократія має шанси стати стабільною і за умови, що ВВП країни становить не менше ніж 6000 доларів США на душу населення [10]. Зрозуміло, що тут немає абсолютної кореляції, бо багато авторитарних країн з ресурсною економікою мають більший рівень ВВП, а в деяких авторитарних державах, де рівень ВВП дозволяє трансформуватися в демократію (наприклад, Азербайджан), жорстка влада і зафіксована суттєва соціальна нерівність зводять подібні спроби нанівець.

На нашу думку, навряд чи можна говорити про абсолютно визначені економічні показники. Тим більше, як зазначалося, за ними можуть ховатися достатньо різні за укладом і структурою суспільства із суттєвими відмінностями у сфері економіки, політики і права. Скоріше, варто казати про певні економічні умови, які дозволяють зробити перехід до демократії більш імовірним і сприяють утворенню підзвітного демократичного уряду. До таких умов ми відносимо:

по-перше, відносно низький рівень корупції і ринкову економіку, засновану на вільній конкуренції. Для визначення цих показників можна використовувати, зокрема, Індекс простоти ведення бізнесу, який щороку визначає Світовий банк, Індекс сприяння корупції Transparency International, індекс демократизації Freedom House тощо;

по-друге, відносно невелику соціальну нерівність, для забезпечення якої держава у своїй економічній політиці повинна відшукувати розумний баланс між економічною свободою і стимулюванням підприємництва, з одного боку, і соціальною справедливістю – з іншого;

по-третє, розвиток економіки, який дозволяє створити запит на демократію, зокрема сформувати середній клас, достатньо вільний, щоб не відчувати постійну залежність від держави, і достатньо економічно активний, щоб бути зацікавленим у встановленні чітких і суворо дотримуваних «правил гри» в економіці й інших сферах життя.

Висновки. Сьогодні Україна може бути охарактеризована як плебісцитарна демократія, для якої підзвітне урядування залишається цілком, але не реальною. В Україні зберігається високий рівень корупції. За індексом Transparency International країна посідає 130-те місце у світі. Індекс корупції згідно з дослідженням Freedom House становить 6.00 (1 – найкращий

результат, 7 – найгірший). Експертами World Justice Project корупція визначається як найбільша загроза верховенству права в Україні. Згідно з рейтингом простоти ведення бізнесу Світового банку Україна посідає 80-те місце у світі. ВВП у нашій державі становить 2115,4 доларів США на душу населення в 2015 р., і немає підстав чекати на суттєве економічне зростання за підсумками 2016 р.

Наведене свідчить, що сьогодні немає економічних передумов для утворення сталої підзвітної демократії в Україні. Це не означає, що наш шанс на демократію згаслий. Це лише значить, що наш шлях до демократії має цілком зрозумілі проміжні цілі: розвиток економіки, руйнування олігархічної системи, скорочення соціальної нерівності. Без досягнення цих цілей Україна як повноцінна демократія не відбудеться.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Хелд Д. Модели демократии / Д. Хелд ; пер. с англ. М. Рудакова. – 3-е изд. – М. : Изд. дом «Дело» РАНХиГС, 2014. – 544 с.
2. Демократизация : учеб. пособие / сост. и науч. ред. К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Ф. Инглхарт, К. Вельцель ; пер. с англ. под науч. ред. М. Г. Миронюка. – М. : Изд. дом Высш. шк. экономики, 2015. – 708 с.
3. Кин Дж. Демократия и гражданское общество / Дж. Кин ; пер. с англ. М. А. Абрамова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.
4. Урбинати Н. Искаженная демократия. Мнение, истина, народ / Н. Урбинати. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2016. – 448 с.
5. Стаут Дж. Демократия и традиция / Дж. Стаут ; пер. с англ. А. Георгиева, М. Рудакова. – М. : Прогресс-Традиция : Изд. дом «Территория будущего», 2009. – 464 с.
6. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд.: О. В. Петришин, С. В. Шевчук, Д. О. Вовк та ін. ; відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – 272 с.
7. Речицкий В. В. Конституційне АБВ / В. В. Речицкий. – Х. : Права людини, 2016. – 408 с.
8. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст ; пер. с англ. Д. Узланера, М. Марковой, Д. Раскова, А. Расковой. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. – 480 с.
9. Фукуяма Ф. Государственный порядок / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. В. Л. Гончаров. – М. : АСТ, 2015. – 668 с.
10. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Ладомир, 2004. – 383 с.
11. Либанова Э. Украина: глубина неравенства [Электронный ресурс] / Э. Либанова // Зеркало недели. – 2016. – №35. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-glubina-neravenstva_.html.

REFERENCES

1. Held D. Modeli demokratii. – 3-e izd. / D. Held; per. s angl. M. Rudakova. – M.: Izdatelskiy dom «Delo» RANHiGS, 2014. – 544 s.
2. Demokratizatsiya: ucheb. posob. / sost. i nauch. red. K. V. Harpfer, P. Bernhagen, R. F. Ingelhart, K. Veltsel; per. s angl. pod nauch. red. M. G. Mironyuka. – M.: Izd. dom Vyisshey shkolyi ekonomiki, 2015. – 708 s.
3. Kin Dzh. Demokratiya i grazhdanskoe obschestvo / Dzh. Kin; per. s angl. M. A. Abramova. – M.: Progress-Traditsiya, 2001. – 400 s.
4. Urbinati N. Iskazhennaya demokratiya. Mnenie, istina, narod / N. Urbinati. – M.: Izdvo Instituta Gaydara, 2016. – 448 s.
5. Staut Dzh. Demokratiya i traditsiya / Dzh. Staut; per. s angl. A. Georgieva, M. Rudakova. – M.: Progress-Traditsiya, Izd. dom «Territoriya budushego», 2009. – 464 s.
6. Problemi teorii prava i konstitutsionalizmu u pratsyah M. V. Tsvika / uporyad.: O. V. Petrishin, S. V. Shevchuk, D. O. Vovk ta in.; vidp. za vip. O. V. Petrishin. – Kh.: Pravo, 2010. – 272 s.
7. Rechitskiy V. V. Konstitutsiyne ABV / V. V. Rechitskiy. – Kh.: TOV «Vidavnitstvo «Prava lyudini», 2016. – 408 s.
8. Nort D. Nasilie i sotsialnyie poryadki. Kontseptualnyie ramki dlya interpretatsii pismennoy istorii chelovechestva / D. Nort, D. Uollis, B. Vayngast; per. s angl. D. Uzmanera, M. Markovoy, D. Raskova, A. Raskovoy. – M.: Izd. Instituta Gaydara, 2011. – 480 s.
9. Fukuyama F. Gosudarstvenniy poryadok / F. Fukuyama; per. s angl. V. L. Goncharov. – M.: Izdatelstvo AST, 2015. – 668 s.
10. Zakariya F. Budushee svobody: neliberalnaya demokratiya v SShA i za ih predelami / F. Zakariya; per. s angl. pod red. V. L. Inozemtseva. – M.: Ladomir, 2004. – 383 s.
11. Libanova E. Ukraina: glubina neravenstva // Zerkalo nedeli. – 2016. – № 35 [elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-glubina-neravenstva_.html.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016.

И. А. ВОВК

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕМОКРАТИИ

В статье автор рассматривает некоторые аспекты демократии. Исследуется влияние таких явлений, как олигархия, коррупция, свободная конкуренция, экономическое развитие, социальное неравенство, на образование и сохранение подотчетной («полной») демократии. Приводятся условия, при которых переход к демократиче-

скому режиму становится возможным. Сквозь призму этих условий рассматривается ситуация в Украине.

Ключевые слова: экономика, демократия, олигархия, коррупция, экономическое развитие, социальное неравенство.

I. A. VOVK

Ph.D. in Economics, associate Professor of the Economic Theory Department Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

ECONOMIC ASPECTS OF DEMOCRACY

Problem setting. The article devoted some economic aspects of democracy. Economic theory and its methodological arsenal make it possible to look at this communications, and make our understanding of democracy more volumetric and objective.

Recent research and publication analysis. The meanings of economic factor in transformation of political regimes in democracy remember such scientists as D. North, B. Vaynhast, John. Wallis, F. Fukuyama, F. Zakaria. We use these and other works, but are not intended to represent the whole range of economic problems of democracy. The format of the article enables us to focus only on some of them.

Paper objective. We strive to raise the question and, as far as we can, to give an answer about the economic conditions of the nascence of democracy and democratic communications between government and certain economic system.

Paper main body. In full democracies, the government is accountable to the people as the source of state power. Plebiscitary democracy ensures the holding of fair elections, but cannot guarantee the accountability of government. Moreover, accountability is missing in most authoritarian regimes. How can this be explained from an economic point of view? In our opinion, oligarchic state of the economy, corruption, significant social inequality and poverty are negative impact on accountability

Oligarchy destroys free competition and harms the economic and technological development. The separate source and condition of existence of oligarchy is corruption, when corrupt officials are based on their own interest in public-government decision.

The oligarchic economy also provokes substantial property and social stratification of society, where the majority of the population are very poor and a small part are excessively rich. On the basis of statistical data we show a dramatic difference in the incomes of the poor and the rich Ukrainians. Limitations of social inequality is important in order to accountable democracy could emerge, take place.

So where is the line that will allow to democracy survive? In our opinion, it is hardly possible to speak about absolutely certain economic indicators. Probably worth it to talk about specific economic conditions that help make the transition to democracy more likely: (1) relatively low corruption and market economy; (2) relatively little social inequality.

ity; (3) the development of the economy, which allows you to create a query to democracy, in particular, to form the middle class.

Conclusions of the research. Today Ukraine can be characterized as plebiscitary democracy, which accountable management remains a goal, but not reality. In Ukraine there is a high level of corruption. The above shows that there are no economic prerequisites for the formation of sustainable accountable democracy in Ukraine. This does not mean that our chance at democracy lost. This only means that our path to democracy has understandable intermediate goals: the development of the economy, the destruction of the oligarchic system, the reduction of social inequality. Without achieving these goals Ukraine as a full-fledged democracy will not take place.

Short Abstract for an article

Abstract. The article considers some economic aspects of democracy. The impact of phenomena such as oligarchy, corruption, free competition, economic development, social inequality is investigated. The author shows the conditions under which the transition to a democratic regime becomes possible. The situation in Ukraine is viewed through the prism of these conditions.

Key words: economy, democracy, oligarchy, corruption, economic growth, social inequality.